

PÁLYI ANDRÁS

FORDUL A KOCKA

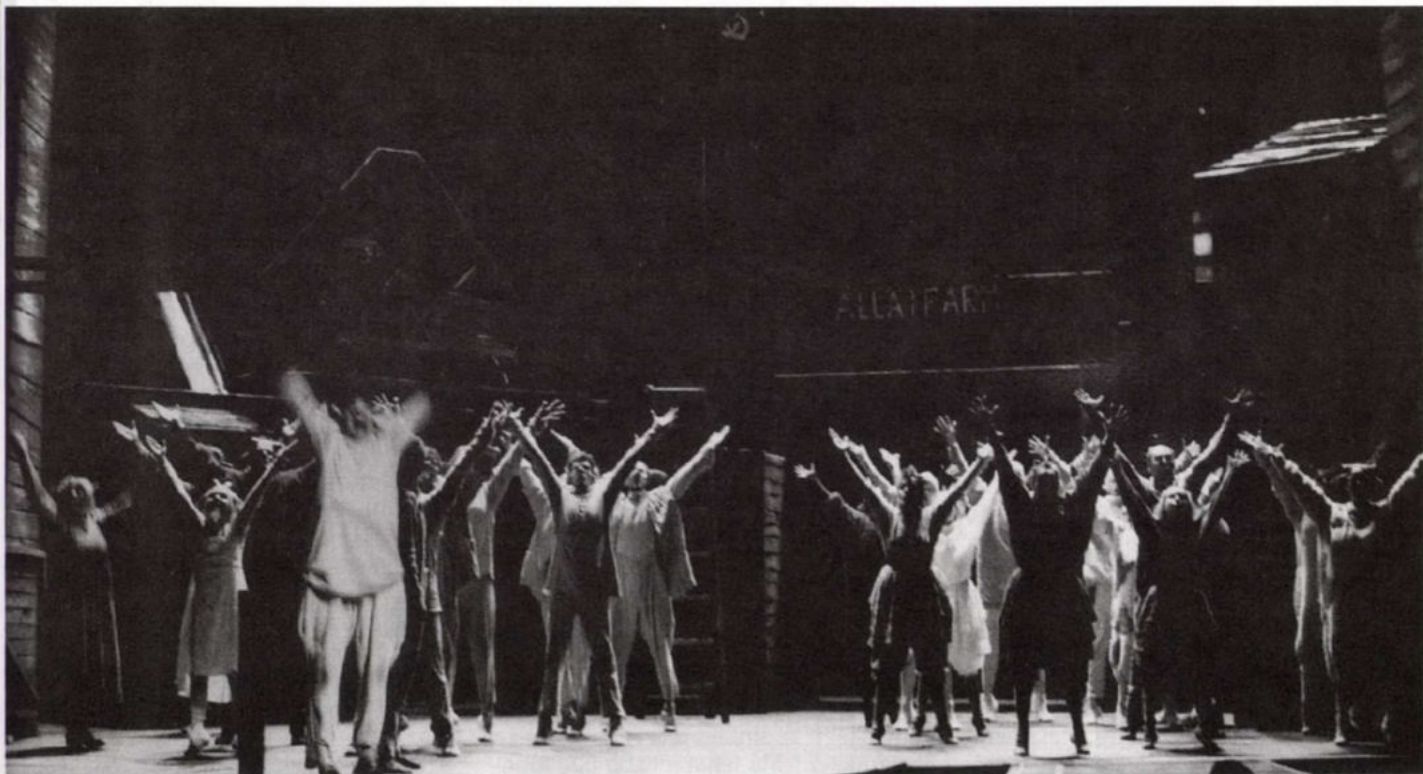
AZ ÁLLATFARM KAPOSVÁROTT

George Orwell — eredeti nevén Eric Blair — a huszadik századi világirodalom botrányköve, nagy talánya, nyugtalanító kérdőjele, bestseller listák éllovasa, akit többszörösen kiátkoztak már az irodalomból, hogy aztán valósággal szentté avassák — hol irodalmi, hol politikai okokból. Az alábbi írás nem vállalkozik arra, hogy „helyre tegye” a több mint negyven esztendővel ezelőtt elhunyt brit író, ami egyébként bajos is lenne Orwell *Állatfarmjának* Peter Hall által musicallé átvitt s Richard Peaslee zenéjével, Adrian Mitchell dalszövegeivel és **Eörsi István** fordításában most Kaposvároton színre vitt változatát látva, hisz véletlenül sem szabad azt hinnünk, hogy eredeti Orwell-művel van dolgunk. Maga az előadás különben újabb ékes tanúsága a kaposvári együttes rendkívüli szakmai felkészültségének, mondhatni virtuóz, ugyanakkor igen kiegyensúlyozott és arányos (az egész ensemble-ra érvényes) professzionalizmusának; nem tudom, van-e az országban még egy olyan színház, ahol hasonló mesterségbeli szinten képesek kiállítani egy művet. Csábító a lehetőség, hogy felidézünk a hetvenes években annyiszor a kaposváriak szemére vetett amatőrizmus vádját, s kifejtjük, hogy igenis őket *Jelenet az Állatfarmból* (MTI-fotó — Ilovszky Béla felvételei)

igazolta az idő, hisz annak idején sem voltak műkedvelők, épp ellenkezőleg, a színpadi hitelesség járatlan útjait keresték, elmélyült szakmai figyelemmel, ami évek, évtizedek múltán meghozta a maga gyümölcsét. De ebben az *Állatfarm*-előadásban mégsem ez a lényeg. Sőt bizonyos értelemben az ellenkezőjéről van szó. A mű végső soron kielégületlenül hagy, kérdőjeleket támaszt bennünk, s ha a miértre keressük a választ — elsősorban a színpad-nézőtér áramkört illetően —, előbb-utóbb eljutunk napjaink szellemi vákuumhelyzetéhez. Ez pedig összefügg a korszak meglehetősen mély nyelvi (kommunikációs) válságával, azzal, hogy épp most fordul a kocka: a régi módon már nem tudunk beszélni, az új hangot még nem találjuk.

Miért nem találjuk? Minden bizonnyal ez a fő kérdés. Utóvégre nem is „új” hangot kellene találni, hanem visszajutni az eredetihez. Annak ugyanis, amit itt „réginek” neveztem maga az orwelli „új nyelv” (vö. 1984) a paródiája. Orwell szatírát ír és a hazugság mindenhatóságáról beszél. Számunkra ma az a kérdés: vissza lehet-e jutni innen, ebből a mindenhatóságból a hazugságnélküliségbe? Tudniillik a hazugság hatalmi rendje, amit totalitarizmusnak szokás nevezni, pontosabban ennek a társadalmi metafizikája, mi-

után végleg kiüresedett, egyik percről a másikra összeomlott. Elmondható-e, megközelíthető-e ez a folyamat épp Orwell szatírájával, amely végül is kizárja napjaink történelmi „happy and”-jét? És nem pusztán műfaji okokból teszi ezt, nem egyszerűen azért, mert szatíra. Ha valaki, hát Orwell biztosan nem hitt abban a békés összeomlásban, amit ma megérünk. Egyébként az orwelli pesszimizmus e tekintetben nagyon is rokon Konrád György és Szelényi Iván komor jóslatával, amelyet *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című munkájukban a hetvenes évek elején felvázoltak (noha ez a könyv is csak most jutott el a magyar olvasóhoz, legalábbis legális formában). Ez a rokonság pedig mindjárt jelzi a fent említett szellemi vákuum eredetét: nem egyszerűen Orwellről, Konrádról, Szelényiről van itt szó, hanem sokkal tágabban véve, a szellem embereinek zsákutcájáról. Az értelmiségi elit, amely — történelmileg és szociológialag nézve — előbb elkötelezte magát a hazugság hatalmi rendje mellett, amit akkor még kommunizmusnak, szocializmusnak stb. hívtak, kiábrándultságában és baloldali „szalonképességének” megőrzése érdekében karkai víziókat kezdett gyártani e hazugság mindenhatóságáról. Ezek a lidérces látomások természetesen egyúttal allegorikus

Hólabda: Spindler Béla

leleplezések is voltak, s egészen tegnapig úgyszólván minden valamire való író ezen a nyelven beszélt.

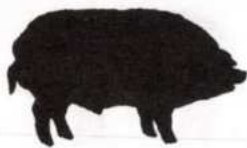
És ekkor váratlanul fordul a kocka. Mit kezdünk hát az irodalom építményével? A színházban ez különösen élesen vetődik fel, mert a jelen idő megkerülhetetlen, az előadást csak az *itt és most* evidenciája éltetheti.

Orwellnek, akinek néhány éve még a nevét se lehetett kiejteni ezen az égtájon, kisebb könyvtárat kitevő szakirodalmi világa van a világban. Könyvei magyarul először itthon szamizdatban jelentek meg az AB Független Kiadó és a Magyar Október gondozásában (*Állati gazdaság, Hódolat Katalóniának, Esszék, 1984* — ez utóbbi két kiadásban, kétféle fordításban is), majd Nyugaton, illetve Jugoszláviában, végül idehaza „hivatalosan” is, nagy példányszámban, csaknem minden alkalommal új fordításban, s van már magyarul olvasható Orwell-irodalmunk is (Sükösd Mihály, Raymond Williams stb.). Nemigen szereztünk azonban tudomást Szabó Zoltán ragyogó Orwell-esszéjéről, amely 1956-ban jelent meg a müncheni Látóháztárban, és előszóként olvasható az 1984 második szamizdat kiadásában (nem található meg viszont Szabó Zoltán egyik gyűjteményes kötetében sem). Mai szemmel ebben az Orwell-pályaképből az a

legmeglepőbb, hogy Szabó a politikus Orwellért indul hadba; ehhez természetesen mindjárt hozzá kell fűznünk, hogy az ő számára, aki a harmincas évek falukutató mozgalmának egyik legmarkánsabb egyénisége volt, aki a fasizmus idején meghirdette a „szellemi honvédelem” programját, és aki végül következetes demokratikus szemlélete miatt kényszerült emigrációba, egészen más aurája volt a „politikus író” kifejezésnek, mint nekünk, mai hazai olvasóknak és nézőknek. Úgy véli, hogy Orwell első könyve, a *Down and Out in Paris and London* (Lent és kint Párizsban és Londonban), amelyben a brit író saját tapasztalatai alapján írja le a nyugat-európai nagyvárosi „minimum man” életét, „más terepen, de ugyanolyan felfedezés, amelyen az idő tájt a *Puszták népe* volt”. Sőt egyfajta politikai „szent”-nek látja Orwellt, aki a „szegénységet nem megismerni, hanem átélni akarta”, és akinek „módszere abban különbözött például a magyar falukutatókéétól, hogy mi nem szegődtünk el summásnak!” Ebből következik: „Malraux-nak, Victor Serge-nek, Borkenau-nak, Silone-nak vagy Koestlernek magának a forradalom, a párt, a mozgalom volt a személyes élmény. Orwellnek: a szegénység! A párt-élmény hiánya miatt a két szatíra mozgató ereje nem annyira az eszmei csalódás, mint inkább az emberi részvét és a logikai konstrukció.” Ma tehát inkább úgy fogal-

maznánk, hogy Szabó Zoltán a közéleti moralistát hangsúlyozza George Orwellben.

Kikkel szemben? Azokkal, akik az 1943-ban megírt *Állatfarmot* nem akarják kiadni, mert nem érzik aktuálisnak, akik később arra gyanakszanak, hogy az *Állatfarm* is, az 1984 is „inkább Orwell betegségenek, mint tehetségének köszönhető”, akik rajzfilmet készítve az Orwell-meséből, legfeljebb „a jóléti állam kíméletlen kigúnyolását” olvassák ki a műből, sőt, akik úgy gondolják, hogy az orwelli „oligarchikus kollektívizmus” nem egyéb, mint az író nyomasztó internátusi éveinek vetülete egy „olyan lélektan, aki rejtett gyermekkori sérelmeit nem tudta kinőni”. Szabó Zoltán keserűen konstatálja: „Ezzel helyben is vagyunk. A kor politikai rémeitől felszabadulva, elérkeztünk a lélektan mélyrétegeibe.” S nem csinál titkot abból, hogy Orwell ilyenén pszichológizáló olvasatát valamiféle kollektív amnézia következményének tekinti a nyugati értelmiség részéről. Nekünk ez a magunk közelmúltjából is ismerős jelenség: bennünket, magyar írástudókat is hasonló kollektív amnézia fogott el az 1956-os forradalom után — jó három évtizedre. Hogy miért? Talán, mert másképp nem lettünk volna képesek megbocsátani a megbocsáthatatlant? Ebbe itt most nem kívánok belemenni, hisz messzire vezetne. Tény viszont, hogy az ilyesféle kollektív emlékezetkiesést ál-

talában egy újabb közösségi amnézia követe: egyik percről a másikra képesek vagyunk elfelejteni korábbi, hosszas emlékeztetkiesésünket (sőt másképp emlékeztetkiesésünket). Abban a pillanatban, ahogy fordul a kocka. Jól látható ez a mai magyar közéletben, amely valósággal tobzódik a politikai színváltásokban. A nyugati Orwell-recepcióban is történt egy hasonló váltás, pontosan akkor, amikor a baloldaliság „kiment a divatból”. A hetvenes évekre Orwell antikommunista slágercikk, aki már a maga idejében leleplezte a szovjet rendszert. . . Csak éppen ebből a napi politikai igényekhez igazított Orwell-képből ismét hiányzik a Szabó Zoltán-i lényeg: a közéleti morális elkötelezettség. Így, ebben a vulgarizált antikommunista változatban, a pártállamot bomlasztó ellenzéki erőként tűnik fel a mi „második nyilvánosságunkban” is a brit író (az *Állatfarmot*, azaz az *Állati gazdaságot* illetően egyébként igen jó fordításban), akinek könyveire éveken át előszeretettel vadászik a rendőrség. Egészen addig, amíg nem fordul egyet a kocka. Megkezdődik a békés összeomlás, és lám, Orwell könyvei minden kirakatban ott vannak, veszélytelenek lettek.

Valóban veszélytelen mű lett-e az *Állatfarmból*? Bizonyos, hogy az Orwell-recepció újabb fordulathoz érkezett: ahhoz, hogy ezek a könyvek továbbra is elevenen hassanak ránk, valamivel összetettebb igazságot kell kiolvasnunk belőlük, mint korábban. Túléli-e ezt a fordulatot, jótáll-e önmagáért az *Állatfarm* a változó időben? Nehéz lenne erre most egyértelmű választ adni. Ascher Tamás kaposvári rendezésében a legfőbb negatívum számomra az, hogy a felfedezhető szándék ellenére nemmel felel erre a kérdésre. S ez akkor is felróható, ha netán az Orwell-mű valóban elsüllyed a történelem viharában. A színház nem attól színház, hogy remekműveket játszanak benne, s valószínű, hogy az *Állatfarmban* is érdekesebb (lehetne) mindaz, ami az elmúlt évtizedek során rátapadt, az, ahogy a világ színéről fonákjára és vissza fordította a művet (pontosabban szólva nem is egészen vissza, inkább mintegy önmaga mellé). Magyarán ennek az előadásnak arról kéne szólnia, hogy Orwell körül egyszer-kétszer már fordult a kocka. Legalábbis valamiképp jelen kellene lennie ezeknek az átfordulásoknak a produkciókban, hisz a fentiekből kitűnhet, hogy az Orwell-recepció változásai nem a filológusok vitáin vagy kutatásain dőlt el. Ha legalább beszivá-

rogná ez az aspektus a kaposvári előadásba, akkor bizonyos ironikus fény vetülne a színpadon látható nagy teátrális mutatványra. Ez azonban elmarad, ami annál fájdalmasabb, mert éppen Ascher Tamás az a rendező, aki legjobb előadásaiban az ilyesféle éltető ironia ragyogó példáit varázsolta elénk. Nem tudok másra gondolni, mint hogy az *Állatfarm* esetében nem sikerült meglelni azt a szelepet, amelyen az életadó ironia beszökhetett volna a színpadra.

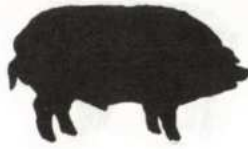
Nem is biztos, hogy Ascher a hibás. Legalábbis nem ő egyedül. Nem láttam az egyébként nagyszerű londoni bemutatót 1984-ben (itthon éppen ekkor jelent meg a regény szamizdat kiadása), de Peter Hallra is gyanakszom, aki a musicalváltozatot készítette. Ha a mű adott politikai aktualitásán megpróbálunk túllépni (mélyebbre tekinteni), számomra eleve kétséges, hogy az *Állatfarm* dramatizálható és főleg, hogy musicalestílusú-e. Mindenfajta teatralizálás ugyanis La Fontaine me-

Napóljós: Bezerédi Zoltán

séihez teszi hasonlóvá a történetet: azaz elkerülhetetlenül a példázatot hangsúlyozza. Holott az Orwell-mű több mint példázat, s ha valami, hát épp ez a többlet marad meg belőle akkor is, amikor már a példázatként előadott tényeket minden történelmi kézikönyvben direktben megtaláljuk. Orwellnek nem annyira a példabeszéd kedvéért szükséges az „állati miliő”, hanem annak érzékeltetésére, hogy a hazugság társadalmi kanonizálása — a totalitarizmus morális vetülete — az emberben rejlő, irracionálisan alant as erőt teszi „kreatívvá”, ebből építi fel a maga „szép új világát”. Ez az írói látélet nem tévesztendő össze azzal a hagyományos (keresztény) szemlélettel, amely az emberben rejlő animálist eleve alant asnak tartja. Ő a maga baloldali rokonszenvével eleve az állatokat látja tisztábbnak: „világos, hogy az emberek közötti osztályharc pusztá illúzió, hiszen mihelyt az állatok kizsákmányolásáról van szó, az emberek mindjárt egyetértének; az igazi harc tehát ember és állat közt zajlik” — írja egy jegyzetében az *Állatfarmot* kommentálva. A mű lényegéhez akkor kerülünk közel, ha ezt nemcsak szó szerint — úgy, ahogy a La Fontaine-i sztoriban megírva áll — értjük, hanem metaforikusan is: az „emberi” és az „állati” küzdelmeként. E küzdelem azonban már a befogadó tudat belső színpadán zajlik, ami a regény esetében természetes; a teátrális megjelenítés azonban mindenképpen konkretizál. És figuratív jellegénél fogva az állatmese síkján teszi. A musical felfokozott teatralitásánál fogva felfokozott mértékben.

Így áll elő a meglehetősen paradox, ám a színházi gyakorlatban korántsem ismeretlen helyzet, hogy a rendezői-színészi professzionalizmus, amely nézői érzelmeinkre elsődlegesen lenyűgöző erővel hat, a mélyben ellene dolgozik a mű gondolatiságának, írói, sőt (merem remélni) rendezői „üzenetének” is; annak tehát, hogy megjelenjen a színpadon mindaz, amit az *Állatfarm* társadalmi és lélektani holdudvarának nevezünk. A hiba véleményem szerint elsősorban a műfajban van: az *Állatfarmból* egyszerűen nem készíthető musical, annak ellenére, hogy a regény látszólag kínálja magát erre. Egyrészt, mert így elvesz belőle a mélyebb gondolat, sőt, ami még fontosabb, az a magatartás, amelyet morális közéleti elkötelezettségnek neveztem; másrészt, amennyiben a mű felszíni, direkttebb rétege fölött mégiscsak eljárt az idő, a musical mint jellegzetesen patetikus műfaj al-

kalmatlannak tűnik, hogy az idők változásának iróniáját magába ötvözze. (Gondolok itt olyasféle effektusokra, amelyekkel Ascher klasszikus nagyoperett-rendezéseiben élt.) Valószínűleg ennek tudható be, hogy miközben lebilincsel Kaposvárot a színpadi látvány, egyre jobban unatkozom a nézőtéren. Egyre kevésbé köt le a színészi alakítások tagadhatatlan parádéja. Tudniillik lenne miben gyönyörködnöm. Bezerédi Zoltán Napólaajosa fényes gesztustanulmány a disznókarrierről, ám rendkívül gazdag impulzivitása ellenére sem mond többet — és nem a színész hibájából! —, mint mondjuk, Arturo Ui karrierje. Hasonlóképpen ítéltetők meg olyan ragyogó karakterfigurák is, mint Helyey László (Bandi ló), Molnár Piroska (Rózi ló), Hunyadkürti György (Benjámín), Pogány Judit (Máli kecske) vagy Kulka János (Cirmos) alakjai, nem beszélve Spindler Béla, Koltai Róbert és Quintus Konrád három disznajáról, Szakács Györgyi drámai érzékkel megkomponált, találó jelmezeiről. És természetesen hozzátehetném: Ascher Tamás bril-

liáns színészvezetéséről... Mert ez is igaz: Ascher nélkül nem léteznének e kiválóan megrajzolt karakterek.

Lehet, hogy nem is történt nagyobb baj, csak egy apró malőr. Kimaradt az előadásból a jelen (történelmi?) pillanat. A kocka fordulásának pillanata. A kaposvári *Állatfarm* úgy szól, mintha tegnap szólaltatták volna meg. Még az is lehet, hogy szándékosan. Minthogy tegnap nem szólalhatott meg — és szinte azonnal színre került, ahogy lehetett. Ki gondolta volna, hogy néhány hónap alatt máris elveszti tegnapi pikantériáját. De emögött az apró malőr mögött mélyebb krízis húzódik. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a tegnapi tabuk, ha már egyszer nem tabuk, ma nem sokkíroznak többé senkit. Ma már elmondhatjuk, hogy bizonyos kommunikációs senkiföldjére jutottunk, s az Orwell-mű adaptációja — talán jellegénél, témájánál fogva is — az átlagosnál érzékenyebben tükrözi ezt. Az allegorikus beszéd nem allegorikus többé, hisz mindenki tudja és érti, hogy mire utal. De ettől még nem jutottunk el a szókimondáshoz. Legfőképp azért, mert nem tudjuk, mit kellene kimondani. Az allegóriák,

ha közönségesen lefordíthatók (ráadásul „maguktól” lefordítódnak), unalmasak lesznek, a jelen történelmi „happy and”-jének fényében Orwell negatív utópiája elvesztette félelmetességét. Az érvényét azonban nem vesztette el teljesen, noha úgy beszélünk róla, mintha „túl lennénk” rajta. De a történelmi fordulat — a hazugságrend összeomlása — egyelőre csak fikció, nem valóság. A tudatunkban már lezajlott, ráadásul rendkívül felgyorsítottan, akár egy Chaplin-némafilm, de ettől függetlenül még létezik, megvan. Csak éppen nem hiszünk benne többé. Mint-hogy azonban nem sikerült eltakarítanunk az útból a romjait, így azt sem tudjuk, mi jön utána. És azt sem, miben higgyünk. Nemrég még az Orwell-mű is fikció volt, baljóslatú jövőkép. Ez is összeomlott, de azért megvan. A színház, ha érte nyúl és előveszi, jól teszi. Egyszer nyilván szembe kell nézni vele. Tegnap tilos volt, tehát ma szabad. Csak időközben a valóság és a fikció viszonya megváltozott, s ez nem maradhat ki. Annál kevésbé, mert lehet, hogy holnapra megint más lesz ez a viszony.

Hisz épp most fordul a kocka.

Bandi, a ló: Helyey László

